

§ 10. Землетрасенні. Знешнія сілы Зямлі. Выветрыванне

Успамінаем. Што адносяць да ўнутраных сіл Зямлі? Як змяняецца зямная паверхня пад уплывам унутраных сіл? Якія пліты называюць літасфернымі?

Даведаемся. Чаму адбываюцца землетрасенні. Якія сілы на зямной паверхні супрацьстаяць унутраным сілам. Якім бывае выветрыванне і што яго выклікае.

Разважаем. Работа ветру і выветрыванне — гэта сінонімы?

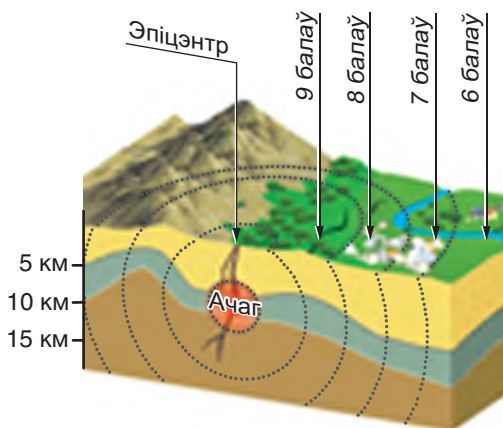
1. Землетрасенні. Акрамя вулканізму, унутраныя сілы Зямлі выклікаюць землетрасенні.

Землетрасенне — падземныя штуршкі і ваганні зямной паверхні.

Найбольш часта прычынай землетрасенняў з’яўляюцца раптоўныя разрывы і зрушэнні слаёў горных парод, якія адбываюцца ў зямной кары і верхняй мантыі. Землетрасенні таксама могуць узнікаць пры вулканізме, абвалах вялікіх мас горных парод у гарах, запаўненні буйных вадасховішчаў, правядзенні выбуховых работ пры здабычы карысных выкапняў.

Месца ўзнікнення глыбінных прарываў і падземных штуршкоў называюць **ачагам землетрасення** (мал. 39). Ачагі размяшчаюцца на глыбінні да 700 км (часцей да 70 км). Участак зямной паверхні, які размешчаны над ачагам землетрасення, называецца **эпіцэнтрам землетрасення**.

с. 22

Мал. 39. Ачаг і эпіцэнтр землетрасення

Мал. 40. Наступствы землетрасення на Сіцыліі, 2016 г.

У эпіцэнтры землетрасення мае найбольшую разбуральную сілу (мал. 40). Сейсмічныя хвалі распаўсюджаюцца ва ўсе бакі на значную адлегласць і выклікаюць падземныя штуршкі. Землетрасенне рэгіструецца прыборамі сейсмографамі.

Інтэнсіўнасць праявы землетрасенняў на паверхні залежыць ад глыбіні ачага і энергіі сейсмічных хваль. Ступень разбуральнага дзеяння землетрасення на паверхні ацэньваецца па 12-бальнай сейсмічнай шкале: ад 1 (самае слабае) да 12 балаў (катастрафічнае) (гл. *дадат. даныя атласа*). Па шкале Рыхтэра вымяраюць магнітуду (энергію) сейсмічных хваль (ад 0 да 10).

Вобласці з частымі землетрасеннямі называюць сейсмічнымі паясамі (Заходне- і Усходне-Ціхаакіяцкі, Міжземнаморска-Трансазіяцкі, Сярэдзінна-Атлантычны паясы і інш. (гл. мал. 38, с. 65)). Геаграфічна яны фактычна супадаюць з вулканічнымі паясамі, таму што таксама прымеркаваны да рухомах участкаў зямной кары каля меж літасферных пліт.

Штогод на планеце адбываецца да 800 тысяч землетрасенняў. Наймацнейшае землетрасенне — Вялікае Чылійскае ў 1956 годзе — мела магнітуду 9,5. Самым разбуральным было Вялікае Кітайскае землетрасенне ў 1556 годзе, якое забрала 830 тысяч жыццяў. Самыя сейсманебяспечныя раёны Зямлі — Анды, Зондскія, Японскія астравы, Камчатка, Каўказ, Армянскае нагор'е.

2. Знешнія сілы Зямлі. Адначасова з унутранымі сіламі на зямную паверхню ўздзейнічаюць і знешнія сілы.

Іх галоўнай крыніцай з'яўляецца энергія Сонца, у меншай ступені — сіла прыцягнення Месяца. Пад уплывам знешніх сіл адбываецца выветрыванне, работа рэк, ветру, мораў, ледавікоў. З аднаго боку, знешнія сілы разбураюць буйныя няроўнасці зямной паверхні, утвораныя ўнутранымі сіламі, з іншага — ствараюць свае ўласныя, больш дробныя формы. У цэлым, дзейнасць знешніх сіл Зямлі прыводзіць да ўраўнаважвання ўнутраных.

3. Выветрыванне і яго віды. Асноўным знешнім працэсам, у выніку якога адбываецца разбурэнне горных парод, з'яўляецца выветрыванне.

Выветрыванне — сукупнасць працэсаў змены і разбурэння горных парод пад уплывам тэмпературы, паветра, вады і жывых арганізмаў.

Па фактарах уздзеяння на горныя пароды адрозніваюць тры віды выветрывання: фізічнае, хімічнае і біялагічнае (мал. 41). Усе гэтыя працэсы злучаны і дзейнічаюць адначасова, аднак інтэнсіўнасць кожнага з іх залежыць ад клімату і складу горных парод.

Фізічнае выветрыванне — разбурэнне горных парод пад уздзеяннем рэзкіх ваганняў тэмпературы паветра. Фізічнае выветрыванне больш інтэнсіўна працякае ў палярных, горных і пустынных раёнах з халодным або сухім гарачым кліматам. У гарах ці палярных

Мал. 41. Віды выветрывання

раёнах вада, якая растае ўдзень, пападае ў трэшчыны горных парод, а ўначы пры паніжэнні тэмпературы замярзае, рассоўваючы сценкі пустэч (марознае выветрыванне). *(Успомніце, як змяняецца аб'ём вады пры адмоўных тэмпературах.)* У пустынях пароды трэскаюцца і дробняцца на часткі з прычыны моцнага перападу тэмператур на працягу сутак.

У выніку фізічнага выветрывання горныя пароды распадаюцца на абломкі (глыбы, галька, пясок), якія ўтвараюць асыпкі і каменныя россыпы. Разбураныя каменныя груды часцяком прымаюць мудрагелістыя абрысы ў выглядзе арака, веж, грыбоў, слупоў. Да фізічнага выветрывання схільныя не толькі прыродныя аб'екты, але і збудаванні, створаныя чалавекам.

Хімічнае выветрыванне — змена хімічнага складу горных парод пад уздзеяннем паветра, вады і кіслот. Адны горныя пароды пры ўзаемадзеянні з кіслародам, які змяшчаецца ў паветры, акісляюцца, іншыя (вапняк, гіпс, солі) пры ўзаемадзеянні з вадой раствараюцца. Так палявы шпат пад уплывам вады ператвараецца ў гліну. Больш актыўна хімічнае выветрыванне адбываецца ва ўмовах вільготнага і гарачага клімату.

Пры хімічным выветрыванні (у адрозненне ад фізічнага) са складаных рэчываў утвараюцца больш простыя.

Біялагічнае выветрыванне — механічнае або хімічнае разбурэнне горных парод у выніку жыццядзейнасці жывых арганізмаў (раслін, жывёл, мікраарганізмаў і інш.). Механічнае ўздзеянне заключаецца ў разбурэнні горных парод каранямі дрэў, якія растуць, або норамі, якія капаюць жывёлы, і г. д. Пры раскладанні арганічных рэштак утвараюцца вуглякіслы газ і кіслоты, якія ўступаюць у хімічныя рэакцыі з рэчывамі ў складзе парод, змяняючы іх састаў.

Падвядзём вынікі. ♦ Землетрасенне — падземныя штуршкі і ваганні зямной паверхні. ♦ Яно выклікаецца разрывамі і змяшчэннямі слаёў горных парод у зямной кары і верхняй мантыі. ♦ У землетрасення ёсць ачаг і эпіцэнтр. ♦ Сейсмічныя паясы прымеркаваны да меж літасферных пліт. ♦ Знешнія сілы Зямлі выклікаюць выветрыванне, работу рэк, ветру, мораў, ледавікоў. ♦ Адрозніваюць 3 віды выветрывання: фізічнае, хімічнае і біялагічнае.

Праверым сябе. 1. Чаму адбываюцца землетрасенні? 2. Чым ачаг землетрасення адрозніваецца ад эпіцэнтра? 3. Як ацэньваюць сілу землетрасення і ад чаго яна залежыць?

4. Чаму сейсмічныя і вулканічныя паясы фактычна супадаюць? 5. Якія сілы адносяць да знешніх сіл Зямлі? 6. Што такое выветрыванне і якім яно бывае?

Ад тэорыі да практыкі. 1. На міжнародным семінары «Небяспечныя прыродныя з’явы», у якім бралі ўдзел дэлегаты з Мінска, Парыжа, Мехіка і Рыа-дэ-Жанейра, адзін з удзельнікаў заявіў, што ў яго краіне найбольшую небяспеку ўяўляюць землетрасенні. Выкарыстоўваючы карты, вызначыце, з якога горада гэты ўдзельнік. 2. У навінах перадалі: «У Чылі адбылося землетрасенне сілай 6 балаў па шкале Рыхтэра». Якую памылку дапусціў дыктар? 3. З прапанаваных працэсаў выберыце тыя, якія выклікаюцца знешнімі сіламі Зямлі: а) разбурэнне берагоў хвалямі; б) утварэнне горных хрыбтоў; в) яраўтварэнне; г) вулканізм. 4. Берагавыя ластаўкі ствараюць гнёзды на абрывах рэк. Да якога віду выветрывання гэта прыводзіць? 5. Прывядзіце прыклады, калі фізічнае выветрыванне наносіць шкоду гаспадарчай дзейнасці чалавека.

с. 22

Клуб дыскусій. 1. Ці ўяўляюць землетрасенні небяспеку для Беларусі і чаму? 2. Калі вы станеце сейсмолагам, то ў якіх краінах без цяжкасцей уладкуецца на працу?

Клуб знаўцаў. 1. Складзіце для аднагодкаў, якія жывуць у сейсманебяспечных раёнах Зямлі, памятку «Як паводзіць сябе падчас землетрасення». Размясціце яе ў Telegram ці Viber. 2. Уявіце, што вы — рэпарцёр тэлепраграмы «Надзвычайныя здарэнні» і вам даручана правесці рэпартаж з месца падзей аб землетрасенні на Каўказе. Падрыхтуйце кароткае паведамленне аб прыродным катаклізме.

§ 11. Рэльеф сушы. Горы

Успамінаем. Што разумеюць пад унутранымі і знешнімі сіламі Зямлі? Як адлюстроўваюць няроўнасці зямной паверхні на картах?

Даведаемся. Што называюць рэльефам. Што такое горы і якімі яны бываюць па вышыні. Дзе размешчана найвышэйшая горная вяршыня свету.

Разважаем. Якія сілы Зямлі ўтвараюць горы?

1. Што такое рэльеф. Унутраныя і знешнія сілы Зямлі знаходзяцца ў пастаянным узаемадзеянні. Працэсы, якія нараджаюцца ўнутранай энергіяй планеты, прыводзяць да перамяшчэння блокаў зямной кары. У выніку на паверхні з’яўляюцца буйныя ўзняцці або ўпадзіны. Знешнія працэсы імкнуча разбурыць гэтыя няроўнасці за кошт работы ветру, рэк, мораў, ледавікоў. **Калі ўнутраныя сілы аказваюцца мацнейшымі за знешнія, утвараюцца горы; калі пераважаюць знешнія сілы, горы разбураюцца,** на іх месцы ўзнікаюць раўніны. У выніку безупынной барацьбы знешніх і ўнутраных сіл зямная паверхня пастаянна мяняецца — фарміруецца рэльеф Зямлі.

Рэльеф — сукупнасць няроўнасцей зямной паверхні.

Рэльеф уплывае на фарміраванне прыродных умоў тэрыторыі: на паступленне сонечнага цяпла, выпадзенне атмасферных ападкаў, скорасць і цячэнне рэк, характар глеб, раслінны і жывёльны свет.